

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ: ЛОКАЛЬНІ, НАЦІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ КОНТЕКСТИ

**Збірник матеріалів науково-практичної
конференції**

18 квітня
2024 року

Київ 2024

імміграція чи національна безпека, спричинили появу правого популізму. Популістським політикам легше мобілізувати людей, зосереджуючись на конкретних проблемах.

Таким чином, можна визначити, що популізм – це форма політичної ідеології, яка фокусується на потребах простих людей, а не на потребах еліти або уряду. Простіше кажучи, популізм полягає в тому, що політики використовують у своїх політичних планах найактуальніші та потрібні у суспільстві ідеї та пропозиції. Можна сміливо сказати, що популізм – це обіцянка швидко вирішити проблеми у найпростіший спосіб. Умовами, що сприяють виникненню популізму, є тяжкі соціально-економічні умови населення, відсутність прозорості політичних інститутів, неадекватний рівень загальної та політичної грамотності, а також специфічні характеристики політичної культури (лідерство, загальна емоційна орієнтація, тощо).

Література

1. Словник української мови в 11 томах. <https://slovnuk.ua/index.php?sword=%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D1%83%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 03.04.2024)
2. Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник / [І. Я.Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : «Новий Світ-2000», 2015. 396 с.
3. Arditi B. Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. 166 p. URL: https://www.researchgate.net/profile/Benjamin-Arditi/publication/300789339_Populism_as_an_Internal_Periphery_of_Democratic_Politics/links/5a5a44eeaca2727d60860bea/Populism-as-an-Internal-Periphery-of-Democratic-Politics.pdf (дата звернення 30.01.24).
4. Taguieff, P.-A. Le populisme et la science politique du mirage conceptuel aux vrais problèmes. Vingtième Siècle, Revue D'histoire, 56(1), 4–33. doi: 10.3406/xxs, 1997.

Трофименко Анастасія,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин,
Маріупольський державний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЯВИЩА

Гібридна агресія російської федерації проти України, тимчасова окупація території держави в 2014 році, а зараз повномасштабна війна закономірно призвели до виникнення в українському суспільстві такого складного для наукового аналізу суспільно-політичного явища, як колабораціонізм. Ще до початку збройної агресії склалися сприятливі передумови для поширення цього явища. Лояльність частини місцевого населення до російських окупантів, значні масштаби добровільного сприяння окупаційному режиму стали наслідками тривалої роботи російської пропагандистської машини з просування ідей під гаслами

«русского міра», «етнічних чисток» з боку демонізованих «бандерівців» та «хунти», що захопила владу в Україні, а потім з обґрунтування окупації території України «захистом етнічних росіян» та правом націй на самовизначення тощо. Окрім прихильності до наративів російської пропаганди розповсюдженню колабораціонізму сприяли і більш прагматичні мотиви, такі як марнославство, помста, прагнення збагатитись. Різноманіття мотивів колабораційної діяльності, масштаби співпраці з ворогом, сфери життєдіяльності, у яких вона відбувається, обумовили появу різних теоретичних підходів до класифікації колабораціонізму. Актуальність аналізу цих підходів посилюється в умовах повномасштабної російсько-української війни, пошуку найбільш оптимальних та ефективних механізмів протидії розповсюдженню цього явища та розробки дієвих санкцій щодо колаборантів.

Термін «колабораціонізм» не має єдиного усталеного визначення ні в міжнародних нормативно-правових документах, ні в національних законодавствах держав, що ускладнює вироблення єдиного підходу до його тлумачення та розуміння. Цей термін похідний від французького слова «collaboration», що в перекладі означає співробітництво, першочергово ним позначали відносини гітлерівської Німеччини з французьким урядом маршала А. Петена, які уклали угоду про співпрацю. Пізніше цим терміном стали позначати в широкому сенсі будь-яку співпрацю з ворогом на шкоду власній державі, але його теоретичне визначення відрізняється серед науковців. Більшість сучасних дослідників колабораціонізму роблять акцент на таких його важливих характеристиках, як добровільність та свідомість, наголошуючи на активній, а не пасивній, взаємодії між колаборантом та окупантом [10].

З урахуванням світової та вже і української практики в наукових джерелах зустрічаються різні критерії для класифікації колабораціонізму. Найбільш поширеним на сьогодні в роботах українських дослідників виступає такий критерій, як сфери співпраці. Зокрема одна з перших подібних класифікацій представлена у роботі Валентини Шайкан у 2005 році ще до початку актуалізації цього небезпечного суспільно-політичного явища в Україні. На основі аналізу проявів колабораціонізму часів Другої Світової війни дослідниця запропонувала виокремити наступні його види:

- політичний/індивідуально-політичний (ідейні мотиви),
- адміністративний (діяльність в окупаційних органах),
- військовий (військова служба),
- економічний,
- побутовий (доброзичливі стосунки з окупантами),
- культурний (сприяння пропаганді ворога) [11, с. 51–52].

Цей підхід і на сьогодні залишається найбільш розповсюджений і зустрічається в низці робіт українських науковців, зокрема в працях Н. Антонюк [13], О. Гончаренко [2], В. Горобець [3] та ін. Подібна класифікація представлена і в роботі О. Ілларіонова, який до вищезазначених видів додав ще й медійний колабораціонізм, під яким розуміє «участь у телешоу, виступах та телебаченні та радіо «представників» громадськості, так званих «наукових» кіл з наукових установ та ВНЗ, створених та фінансованих окупаційними адміністраціями» [4].

Не дивлячись на те, що такий підхід до виокремлення різновидів колабораціонізму знайшов широкого поширення в вітчизняних наукових джерелах, він все ж виглядає дуже

умовним, передбачає одразу декілька критеріїв поділу, оскільки один колаборант може одночасно підпадати одразу під декілька з цих різновидів, наприклад одночасно мати ідейні мотиви та як наслідок доброзичливі стосунки з окупантом і проходити при цьому військову службу в формуваннях ворога чи займатися адміністративною діяльністю в окупаційних органах влади.

Поряд з цим підходом досить поширеним також за критерієм сфери співпраці є класифікація, представлена у роботі О. Радутного, яка все ж не суттєво відрізняється від розглянутої вище, виключаючи з переліку тільки політичний колабораціонізм:

- воєнний – служба у військових формуваннях окупанта;
- економічний – співпраця в різних сферах економіки;
- культурний (духовний) – підтримка та поширення основних наративів пропаганди окупанта;
- побутовий – підтримка дружніх відносин з окупаційною владою;
- адміністративний – робота в органах окупаційної влади [8, с. 104].

Практичні прояви колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях України обумовили більш прискіпливу увагу вітчизняних науковців до колабораціонізму також і в гуманітарній сфері, зокрема в сфері освіти, що призвело до виділення такого різновиду колабораціонізму, як освітній. Так, у своїй роботі Є. Письменський з урахуванням національного оновленого законодавства в цій сфері визначає освітній колабораціонізм як два основних види діяльності: пропаганда в закладах освіти будь-яких типів та форм власності та впровадження в них стандартів освіти держави-агресора. При цьому під це визначення підпадають не тільки вчителі та викладачі, а будь який громадянин України, що працює у таких закладах освіти або використовує їх із пропагандистською метою [7].

Ще одним критерієм для класифікації колабораціонізму виступають мотиви та переконання, що обумовлюють співпрацю з ворогом. За цим критерієм розповсюдженням є його поділ на:

- вимушений – співпраця з окупаційною владою як наслідок загрози життю, фізичного або психологічного примусу;
- добровільний – свідомо, умисно, активна співпраця з владою країни-агресора, на шкоду державному суверенітету та територіальній цілісності своєї держави;
- ідеологічний – добровільна співпраця, обґрунтована власними ідеологічними переконаннями [12].

Саме добровільна та свідомо діяльність у співпраці з державою-агресором та на шкоду державному суверенітету передбачає кримінальну відповідальність. Протягом років у політичному та академічному середовищі України тривала дискусія щодо встановлення ефективної нормативно-правової бази, що визначить поняття колабораціонізму, запровадить санкції за свідому та добровільну співпрацю з окупантами. Складність цієї дискусії посилювалася через існування серед представників громадськості протилежних точок зору щодо законодавчого унормування цього поняття, з одного боку спостерігався значний суспільний запит та чисельні звернення до державної влади про необхідність криміналізації колабораціонізму, а з іншого – низка правозахисників наголошували на небезпеці ухвалення відповідного законодавства, вважаючи, що загроза покарання за співпрацю з ворогом для

жителів окупованих територій буде перешкоджати звільненню територій та подальшій реінтеграції їх населення в українське суспільство.

У цих умовах з 2017 року розпочався процес інтенсивного розроблення різнопланових проєктів законів щодо колабораціонізму, які мали на меті деталізувати ст. 111 Кримінального кодексу України, що прирівнював цю діяльність до державної зради та визначав її як «перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» [5]. Проте до самого початку повномасштабного вторгнення в 2022 році такого закону прийнято не було.

Повномасштабна війна значно прискорила вирішення питання правового визначення колабораціонізму. 3 березня 2022 р. Верховна Рада ухвалила доповнення Кримінального кодексу України ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» та ст. 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників», а 14 квітня 2022 р. – ст. 111- 2 «Пособництво державі-агресору». Ці зміни запровадили кримінальну відповідальність за добровільну співпрацю з державою-агресором, окупаційними адміністраціями, збройними формуваннями в різних сферах, зокрема у військовій, політичній, інформаційній, адміністративній, господарській, трудовій, а також відмежували колабораціонізм від державної зради, оскільки державна зрада передбачає діяльність на користь будь-якої іноземної держави виключно громадянина України, а колабораційна діяльність – тільки співпрацю з державою-агресором без прив'язки до громадянства [1, с. 254].

Аналіз судової практики застосування цих статей свідчить про необхідність подальшого вдосконалення відповідного законодавства через нечіткість формулювань, відсутність чіткого розмежування між цими статтями, дублювання складів злочинів тощо. При цьому, їх формулювання дають підґрунтя для визначення різновидів колабораціонізму, встановлених у національному законодавстві. Виокремити класифікацію колабораціонізму на основі аналізу зазначених статей допомагає низка робіт українських науковців у галузі права. Так, наприклад, у результаті дослідження цих нормативних положень О. Марін виокремлює наступні його види:

– інформаційне співробітництво із державою-агресором – публічне заперечення збройної агресії проти України та тимчасової окупації її території, публічні заклики до підтримки дій держави-агресора, до співпраці з нею, до невизнання державного суверенітету України на ТОТ, до проведення незаконних виборів та референдумів, пропаганда у закладах освіти на користь ворога, глорифікація осіб, що здійснювали збройну агресію, та представників окупаційної адміністрації, виготовлення та поширення матеріалів, що містять вищенаведене тощо;

– робота в інтересах держави-агресора – добровільне зайняття посади в окупаційних органах влади;

– дійова підтримка держави-агресора – умисна реалізація чи підтримка рішень та дій держави-агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора, дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора, участь в організації та проведенні незаконних виборів та референдумів на ТОТ, організація, проведення та активна участь у заходах політичного характеру, які спрямовані на підтримку

держави-агресора, її адміністрації, збройних формувань, на уникнення державою-агресором відповідальності за збройну агресію проти України;

– економічна співпраця із державою-агресором – передача матеріальних ресурсів, провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, окупаційною владою, вчинення умисних та добровільних зборів, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора;

– воєнна співпраця із державою-агресором – добровільна участь в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на ТОТ, збройних формуваннях держави-агресора, надання їм допомоги у веденні бойових дій [6].

Існують і інші підходи до класифікації колабораціонізму на основі аналізу національного законодавства, тих окремих його форм та проявів, визначених виключно в нормативних положеннях. Так, на наш погляд, більш обґрунтованою виглядає класифікація колабораціонізму за предметом співробітництва, представлена у роботі М. Рубашенко, де доводиться доцільність окремого виділення освітнього колабораціонізму, без його включення до інформаційного чи культурного, а також пропонується замість політичного та адміністративного колабораціонізму використовувати термін «посадове колаборантство» або «службове колаборантство», аргументуючи це тим, що посади колаборантів у окупаційних органах влади неможливо прирахувати суто до політичних чи адміністративних. Автор також пропонує залишити в цьому переліку політичне колаборантство, але прираховує до нього організацію та проведення заходів політичного характеру та активну участь у них. Отже, класифікація М. Рубашенко включає інформаційне, посадове (службове), освітнє, економічне, політичне та воєнне колаборантство [9].

Таким чином, колабораціонізм як суспільно-політичне явище охоплює всі різновиди співробітництва з державою-агресором, її воєнізованими формуваннями та окупаційними адміністраціями з боку громадян у інтересах ворога та на шкоду державному суверенітету власної держави. Він є універсальним та об'єктивним явищем у умовах війни та військових конфліктів і може набувати різних форм від примусової співпраці як наслідок фізичного чи психологічного примусу до ідеологічно виправданої, добровільної, свідомої та активної співпраці з агресором у різних сферах життєдіяльності.

У українському науковому дискурсі питання визначення та класифікації колабораціонізму об'єктивно залишається актуальним, продовжується активна дискусія з теоретичного виділення окремих видів цієї діяльності. Розповсюджений ще до початку російської агресії підхід до класифікації колабораціонізму з виділенням політичного, адміністративного, військового, економічного, побутового та культурного сьогодні піддається перегляду через суттєве оновлення національного законодавства в зазначеній сфері з початком повномасштабної війни в 2022 році.

Узагальнюючи розглянуті теоретичні підходи до класифікації колабораціонізму з урахування положень Кримінального Кодексу України, більш доцільною вбачається класифікація, що передбачає виділення воєнного, політичного, адміністративного (службового), інформаційного, освітнього та економічного видів. Не має єдності в поглядах на виділення побутового колабораціонізму, яке не визначається на законодавчому рівні, проте його виокремлення виглядає обґрунтованим. Не дивлячись на те, що цей вид діяльності не передбачає кримінальної відповідальності, розглядається переважно як кримінальний проступок, термін «побутовий» найбільш влучно відображає колабораціонізм

як пасивну ідеологічну підтримку держави-агресора та його окупаційної адміністрації, привітне та доброзичливе ставлення до ворога, яке при цьому не передбачає протиправних дій на шкоду своїй державі.

Література

1. Голінка М.І. Стаття 111-1 КК України (колабораційна діяльність) та суміжні їй явища: проблеми законодавчого регулювання. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2023. Вип. 36. С. 251–258. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/757/690> (дата звернення: 26.03.2024).
2. Гончаренко О. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії. Чтиво. 2019. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Honcharenko_Oleksii/Problemy_instytutsiinoho_vyznachen_nia_termina_kolaboratsionizmu_ioho_vydiv_ta_oznak.pdf?PHPSESSID=o001hmfdeno_s08s30k2n465r4 (дата звернення: 27.03.2024).
3. Горобець В. Економічний та культурний колабораціонізм: формула співпраці. Військово-історичний меридіан. Електрон. наук. фаховий журнал. 2020. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/26.04.2020/pdf/VIM_27_2020-84-106.pdf (дата звернення: 26.03.2024).
4. Ілляріонов О. Захист від колабораціонізму: спроба друга. ЛІГА.net. 2018. URL: <https://blog.liga.net/user/aillarionov/article/29863> (дата звернення: 26.03.2024).
5. Кримінальний кодекс України. Верховна Рада України. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
6. Марін К.О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. URL: https://www.academia.edu/87265376/Колабораціна_діяльність_за_КК_України (дата звернення: 25.03.2024).
7. Письменський Є. Колабораційна діяльність у сфері освіти: проблеми тлумачення та вдосконалення кримінального закону. Право України. 2022. № 11. С. 49–59. URL: <https://www.pravoua.com.ua/en/store/download/?dtype=article&id=3794> (дата звернення: 26.03.2024).
8. Радутний О.Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України. Інформація і право. 2022. № 2 (41). С. 99–115. URL: <https://ippi.org.ua/radutnii-oe-publichni-zakliki-ta-zaperechennya-yak-formi-informatsiinoi-kolaboratsiinoi-diyalnosti-z> (дата звернення: 25.03.2024).
9. Рубашенко М.А. Кримінально-правова класифікація колабораційної діяльності (Ст. 111-1 КК). Юридичний електронний журнал. 2023. № 10. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/122.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
10. Трофименко А.В. Колабораціонізм в Україні в умовах російської агресії: проблема правового визначення. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2021. Вип. 30. С. 159–170. URL: <http://visnyk-politologia.mdu.in.ua/ARHIV-uk/30/17.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).
11. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. Кривий Ріг: Мінерал, 2005. 468 с.

12. Янішевська К.Д., Крисько А.С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація клабораційної діяльності як кримінально-правового явища. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 4(56). 2022. С. 71–76. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/269622> (дата звернення: 26.03.2024).
13. Antoniuk N. Criminal and legal assessment of collaborationism: a change of views in connection with Russia's military aggression against Ukraine. Access to Justice in Eastern Europe. 2022. № 3 (15). P. 137–145. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1660481464.pdf (дата звернення: 25.03.2024).

Цуркан Вікторія,
4 курс, перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, денна форма навчання,
освітня програма «Політологія»
Маріупольський державний університет

ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА В МЕДІА ТА СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

У сучасному світі пропаганда прийняла множинні форми та методики, серед яких можна виділити пряму пропаганду, політичний піар, рекламу, "джинсу", пабліситі, та так звану Пропаганду 2.0. Ці форми різняться за методами розповсюдження, цільовими аудиторіями та задуманими ефектами, але всі вони спрямовані на формування громадської думки, поглядів та цінностей [4, с. 56].

Ключову роль у пропагандистському процесі відіграють класифікації, зокрема поділ на "чорну", "сіру", позитивну та негативну пропаганду. Це дозволяє детально аналізувати механізми та стратегії пропагандистського впливу, розуміючи їхній потенційний вплив на суспільство та індивідуальну свідомість [3, с. 19].

Особливу увагу треба приділити ролі інформаційних технологій, які революціонізували сферу пропаганди, надаючи їй безпрецедентні можливості для поширення ідеологій, маніпуляції свідомістю мас та використання психологічних прийомів. Інтернет та соціальні мережі стали потужними платформами для політичної пропаганди, що дозволяє досягати широких аудиторій з мінімальними витратами та у високому темпі [1, с. 10].

Аналізуючи історичний контекст, підкреслюється важливість вивчення пропаганди в контексті світових конфліктів, зокрема двох світових воєн, холодної війни, а також сучасних "гібридних війн". Особлива увага приділяється ролі пропаганди у сучасних конфліктах, наприклад, війні в Україні, де пропаганда використовується як засіб гібридної війни [2, с. 78].

Розвиток інформаційної грамотності та критичного мислення серед населення виступає як важлива стратегія протидії маніпулятивному впливу пропаганди. Акцентується увага на необхідності доступу до об'єктивної інформації, сприянні свободі вибору та формуванні інформованих світоглядів як основі стабільного та здорового демократичного суспільства.